

Skiss till basprogrammet Skolan som kultur- och arbetsmiljö

Sökande: Donald Broady, tf professor
HLS, Inst. f. pedagogik, Box 34103, 100 26 Stockholm
Tel 08-737 56 02, 08-767 71 27, fax 08-656 90 95, e-mail broady@nada.kth.se

Sammanfattning: Ett program av här föreslagna arten förutsätter ett nätverk av forskare med olika slag av kompetens och tillgång till skilda slag av material. En gemensam fråga som håller samman programmet är: vad händer i mötet mellan å ena sidan det som elever, lärare och skolledare har i bagaget, å andra sidan skolan som institution?

I varje modernt samhälle har skolan i uppgift att från äldre till yngre generationer överföra kulturen i vidaste mening: värden och normer, kunskaper och färdigheter, förhållningssätt och tolkningsmönster, arvet från det förflutna och den handlingsberedskap som framtiden kräver. Så framträder skolans uppdrag när vi anlägger ett närmast historiefilosofiskt fågelperspektiv.

Ett dylikt upphöjt betraktelsesätt kan behövas för att inte skolforskningen skall förlora sig i detaljfrågor, men samtidigt och framför allt krävs en mer jordbunden forskning om skolan som kulturmiljö och arbetsmiljö, en forskning som studerar livet sådant det faktiskt levs i och omkring rikets skolor. Annorlunda uttryckt: funktionsförklaringar är inte tillräckliga. Det är visserligen rimligt att anta att skolan fyller en kulturförmedlande funktion, men forskningen måste kunna visa empiriskt att så är fallet och hur och under vilka villkor kulturförmedlingen sker.

Ur den synvinkeln framstår skolan inte längre som en leverantör av en enda hallstämplad kultur utan snarare som en mötesplats där en rik mångfald av kulturer konfronteras med varandra. Somliga av dessa kulturer "sitter i skolans väggar", dvs är förankrade i läroanstalterna som historiskt framvuxna institutioner, och somliga förkroppsligas av olika grupper av lärare, elever och föräldrar. Det finns kulturer som är någorlunda förenliga, som när en lärare och dennes elever förhåller sig på likartat sätt till skolans mål och mening. Andra kulturer krockar med buller och bång. Åter andra, exempelvis klassrummets undervisningskultur och stora delar av det som kallas ungdomskulturen, existerar sida vid sida utan att nämnvärt beröra varandra.

Huvudfrågor

Denna brokiga värld kan studeras på otaliga sätt. Att ställa upp listor över angelägna forskningsuppgifter är knappast någon framkomlig väg. Sådana listor kan göras hur långa som helst, och risken är överhängande att forskarna övertar vad durkheimianerna kallade *prénotions*, dvs begrepp, kategoriseringar, problemformuleringar och tolkningar som härrör från annat håll än från forskningsarbetet. Man frestas med andra ord att överta skoladministratörernas eller politikernas, lärarkårens eller massmediadebattörernas indelningsgrunder och förklaringsprinciper obesedda — exempelvis föreställningen att undervisningens funktioner och mening låter sig härledas ur läroplanernas mål eller lärarnas intentioner, eller sådana definitioner av undersökningsobjekten som hämtas från administrativa gränsdragningar mellan skolstadier eller undervisningsämnen. Därmed löper forskningen risken att uppslukas av utredningsväsendet.

Hur kan skolan som kultur- och arbetsmiljö göras till objekt för forskning? Jag föreslår ett metodiskt tillvägagångssätt där denna miljö och det som där utspelas betraktas som resultatet av mötet mellan å ena sidan människor av kött och blod — elever, lärare, skolledare —, å andra sidan skolan

som institution. Det innebär att studierna sker utifrån tre angreppsvinklar.

För det första: **vad har olika grupper elever, lärare, skolledare i bagaget?** Hit hör frågor om elevernas sociala ursprung, uppväxtvillkor, familjeförhållanden, tidigare erfarenheter av skolan, liv utanför skolan, orientering till framtiden. Hit hör de värden och föreställningar som föräldrarna för in i skolans värld, antingen direkt eller (oftare) indirekt, via eleverna. Hit hör även frågor om allt det lärarna och skolledarna bär med sig, deras skolbakgrund och fortsatta banor genom utbildningsväsendet och arbetslivet, deras ackumulerade yrkeskunnande, hållning till sina arbetsuppgifter och föreställningar om skolans mål och mening.

För det andra: **vilken ordning råder i skolans värld?** Skolan är ingen enhetlig institution och till den samhällsvetenskapliga skolforskningens huvuduppgifter hör att kartlägga systemet av sociala och kulturella avstånd mellan skolenheter på olika orter och i olika regioner, mellan skolans stadier, linjer, varianter, skolämnen, arbetsformer, kunskapstraditioner, läroplanskoder etc. Sådana frågor syftar till att skapa ett slags "översiktsskator" över sociala och kulturella mönster i skolans värld. (Behovet av sådan kunskap är särskilt stort i dag, när allt mer differentierade skolformer och utbildningsalternativ växer fram.) Lika viktig som den översiktliga karteringen är närstudier av väl valda skolmiljöer, med hjälp av etnografiska och liknande metoder.

Dessa två frågor leder fram till den tredje och avgörande frågan: **vad sker i mötet mellan det eleverna, lärarna, skolledarna har i bagaget och den ordning som råder i skolan?** Här finns utrymme för exempelvis etnometodologiska och interaktionistiska studier av samspelet mellan lärare och elever, lärare och lärare, elever och elever, etnologiska studier av umgängesformer och ritualer i och utanför klassrummet, lingvistiska studier av språkbruk och språkspel, fenomenologiska studier av elevers och lärares föreställningsvärldar.

Metodprinciper, forskningstraditioner

Tredelningen är givetvis analytisk. I levande livet är det omöjligt att skilja mellan de människor som befolkar rikets skolor och skolväsendet självt — det viktigaste kännetecknet för en lokal skolmiljö är utan tvivel just allt det som särskiljer de elever, lärare och skolledare som finns där. Ändå tror jag att det är en metodisk fördel, som minskar riskerna för reduktionism och kortslutningar i tolkningsarbetet, att studierna genomföres s.a.s. från två håll, nämligen i syfte att dels teckna signalementet för de grupper som är verksamma i skolan, dels beskriva mönster i skolans liv. Tag elevernas situation som exempel. Renodlat "morfologiska" studier av elevernas bakgrund och tillryggalagda färdvägar genom skolväsendet är otillräckliga eftersom elevernas resgods får sin aktuella mening i mötet med en specifik skolmiljö. Omvänt är det otillräckligt att enbart studera tillvaron i skolan vid en given tidpunkt (livet i klassrummet, elevernas studieresultat och förhållande till undervisningen, skolämnena eller kamraterna), ty elevernas aktuella situation i skolan får sin mening i relation till varifrån de kommer, vad de har i bagaget och vart de är på väg. På liknande sätt kan man resonera om lärarna och skolledarna (även om metoderna här måste bli annorlunda, eftersom skolan för dessa grupper verkligen framträder som ett "fält" i Bourdieus strikta mening, medan den trots allt är en genomgångsstation för eleverna).

Betraktelsesättet är inspirerat av fransk kultursociologi i Pierre Bourdieus tappning, där studierna vanligen följer det antydda mönstret: å ena sidan undersökningar av de egenskaper och tillgångar (med Bourdieus terminologi: dispositioner, habitus, trosföreställningar, ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital etc) som grupper av människor besitter, å andra sidan kartläggningar av positioner och regelsystem i den sociala världen (här använder Bourdieu och hans medarbetare ofta begrepp som *fält*, *doxa*, *illusio* etc), varefter människors faktiska observerbara beteenden tolkas som resultatet av mötet mellan de dispositioner de är utrustade med och den sociala värld i vilken de inträder.

Vår egen forskningsmiljö har sedan länge ett nära samarbete med Centre de sociologie européenne vid École des Hautes Études en Sciences Sociales och Collège de France, liksom med forskare i andra länder som arbetar med redskap som de nämnda. I detta internationella samarbete har vi från svensk sida hittills i huvudsak bidragit med studier av det svenska högskolefältets struktur. Det föreslagna programmet skulle innebära att de svenska bidragen i högre grad kunde inriktas på skolväsendet.

Genom att hänvisa till denna franska forskningstradition vill jag föreslå *en* tänkbar utgångspunkt för diskussionerna om programmets utformning, men en mångfald i fråga om metoder och material är oundgänglig. Jag hoppas dock att det här skisserade perspektivet — dvs skolans kultur- och arbetsmiljö uppfattad som ett möte mellan å ena sidan de tillgångar som förkroppsligas i elever, lärare, skolledare, å andra sidan skolan som historiskt framvuxen institution — skall vara tillräckligt öppet och samtidigt tillräckligt precist för att fungera som ett slags garanti för att de olika studierna verkligen stödjer varandra och bidrar till en systematisk kunskapsuppbyggnad. Programmet bör utgöra ett slags "snittmängd", dvs ett område där forskare med skilda kunskapsintressen och hemvist i olikartade traditioner kan finna beröringspunkter. Om det faller sönder i ett antal fristående delar är det inte längre ett program.

En sådan beröringspunkt skulle kunna vara just ambitionen att sammanföra skilda metoder och skilda slag av material. Hittills har svensk skolforskning lidit av en hård arbetsdelning. Man har samlat in omfattande kvantitativa material som varit så kraftigt aggregerade (med kategorier som socialgrupp 1,2,3 och andra grova sammanfattningsmått) att de knappast kunnat befrukta de mer kvalitativa eller mikroorienterade studierna, vilka å sin sida varit svåra att tolka och generalisera eftersom man haft svårt att placera in forskningsobjekten på kartan över det svenska sociala rummet och skolväsendets struktur.

En annan beröringspunkt skulle kunna vara fokuseringen på människor av kött och blod, dvs en strävan bort från de alltför aggregerade materialen, sammanfattningsvärdena, reduceringen till "bakgrundsfaktorer". Arbetssättet bör så långt som möjligt vara sådant att man vid behov kan återvända till reellt existerande individer och grupper. Hellre än att reducera socialt ursprung till en bakgrundsfaktor (socialgrupp 1) skall studierna belysa vad det innebär att vara psykologbarn, läkarbarn etc. Hellre än att skapa alltför aggregerade och heterogena grupper (flickor, grundskollärare) skall studierna ge möjlighet att tala om bestämda elever och lärare i bestämda skolor. I stället för att enbart betrakta, låt säga, en elevs kunskaper i engelska som en effekt av ett knippe variabler (faderns yrke, elevens begåvningsprofil, lärarens undervisningsmetod), kan en sådan språklig förmåga analyseras som ett slag av tillgång vilken jämte andra tillgångar konstituerar elevens kulturella kapital. Här finns gemensamma intressen av att pröva ut ändamålsenliga statistiska bearbetningstekniker, användbara klassificering av elevers sociala ursprung och brukbara indikatorer på exempelvis de kulturella tillgångar som olika elevgrupper besitter.

En ytterligare beröringspunkt kan vara intresset för dominansförhållanden, dvs för sakförhållandet att somliga kulturer utövar tryck på andra. Viktiga uppgifter är att kartlägga sociala och kulturella hierarkier bland olika bildningsgångar, skolor, linjer, ämnen och varianter, lärarkategorier och elevgrupper, och att följa hur dessa hierarkier f.n. omvandlas i takt med den ökande differentieringen inom skolväsendet. I detta sammanhang är det väsentligt att uppmärksamma att kultur existerar inte bara i den gängse breda antropologiska betydelsen (som för enkelhets skull används i denna skiss), utan även i betydelsen dominerande, legitimerad och sanktionerad norm, dvs ungefär vad som brukar kallas "finkultur". Det går knappast att förstå skolans funktionssätt, och allra minst de missgynnade elevernas situation, om man — vilket hittills varit alltför vanligt inom skolforskningen — i något slags missriktat demokratiskt nit undviker att studera den elitkultur och de kultureliter som direkt eller indirekt bidrar till att forma all utbildning i vårt land.

Självfallet kan samarbetet innebära gemensamt bruk av samma eller överlappande datamängder eller studier med skilda forskningsredskap i samma lokala skolmiljö. De med hjälp av registerdata upprättade rikstäckande "översiktskartorna" kan användas för att peka ut problem värda mer närgånget studium, och omvänt kan närstudier fästa uppmärksamheten vid nya sätt att bygga upp och använda registren.

Studier, forskningsmiljöer, forskare

Ett program som det här föreslagna förutsätter ett nätverk av forskare som samordnar sina insatser, ordnar sammankomster vid behov och dessemellan utbyter material av gemensamt intresse, allt detta i avsikt att låta studierna stödja varandra. Ett sådan arbetsordning tjänar flera syften. Viktigast är att

forskare med skilda slag av specialkompetens och tillgång till olika slag av material engageras i arbetet. De måste få lov att vara specialister — all erfarenhet visar att "tvärvetenskap" eller "mångvetenskap" värd namnet utvecklas i samverkan mellan forskare med gedigen förankring i olika forskningstraditioner. Samtidigt kan en förnuftig samordning och arbetsdelning motverka några av specialiseringens avigsidor: fragmenteringen av forskningsobjektet, överskattningen av den egna forskningstraditionen och okunnigheten om andra traditioner, revirbevakningen och allt arbete som sker i onödan (som när flera forskargrupper genomför snarlika materialinsamlingar eller undersökningar) eller inte alls (som när en forskningsgrupps datamaterial ligger obrukat i stället för att användas av andra).

Samtliga de nedan nämnda forskarna är vidtalade och har uttryckt intresse av att på ett eller annat sätt medverka i ett nätverk rubricerat Skolan som kultur- och arbetsmiljö. Vid samtliga institutioner finns dessutom doktorander som om så är lämpligt kan engageras i arbetet. Den närmare utformningen av programmet måste givetvis åstadkommas i en dialog mellan forskarna och med Skolverkets stab. För en sådan diskussion har det inte funnits tid. Föreliggande idéskiss skall uppfattas som en anspråkslös startpunkt.

Vid **Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm** pågår ett nystartat, av Skolverket finansierat projekt "Gymnasieskolan och det kulturella kapitalet", syftande till en kartläggning av skolelevernas kulturella bagage och fältet av gymnasieskolor och linjer. Vidare kan nämnas pågående studier inom följande områden: läroplansförändringar, skolledarnas fält, förändringar inom barnomsorgen, den nya grundskollärarutbildningen (i samarbete med bl.a. prof. **Daniel Kallós**, Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet; en naturlig fortsättning i anslutning till det här föreslagna programmet vore att studera de nykläckta lärarnas möte med skolan som kultur- och arbetsmiljö), den legitima kulturen (flera avhandlingsarbeten om konst, litteratur, musik — bl.a. är musikämnet intressant som ett ämne där elevernas och lärarnas kulturella dispositioner särskilt tydligt sätts i spel; här pågår samarbete med prof. **Lennart Reimers** m.fl. vid Musikhögskolan i Stockholm), studier av sociala och kulturella konsekvenser av det nya styrsystemet och aktuella organisationsförändringar (av särskilt intresse är utvecklingen i riktning mot profilerade skolor och utbildningsalternativ), lärarens föreställningar om den egna kompetensutvecklingen.

Vid **Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet**: bearbetning av material från den nationella utvärderingen, fördjupade studier av skillnader mellan pojkers och flickors villkor i skolan, utveckling och utprovning av multivariata analysverktyg.

Det har varit vanligt att man sökt korrelationer mellan testresultat eller skolprestationer och olika slag av "bakgrundsfaktorer" såsom begåvningsfaktorer, kön eller faderns socialgrupp. En annan väg vore att med hjälp av multivariata metoder spåra mönster där testresultat och liknande data inte framträder som effekter vilka skall förklaras av den ena eller andra faktorn, utan som *indikatorer* på vad eleverna har i bagaget (deras tillgångar, kapitalinnehav, kultur eller vilka begrepp man nu vill använda). Till de intressanta frågorna hör på vad sätt tillgångar som t.ex. läsförmåga avgör hur väl eleverna lyckas i skolan. Dessutom ger materialet från den nationella utvärderingen unika möjligheter att kartlägga aspekter av ett brett urval enskilda skolors och närsamhällens kultur.

I nätverket deltagande forskare: prof. **Jan-Eric Gustafsson**, fil. dr **Jan-Erik Johansson**.

Vid **Tema Kommunikation, Universitet i Linköping**: interaktionistiska studier, etnometodologiska studier, processtudier i väl valda skolmiljöer:

I nätverket deltagande forskare: prof. **Roger Säljö**, fil. dr **Kerstin Bergqvist**.

Vid **Etnologiska institutionen, Lunds universitet**: etnologiska fältstudier i väl valda skolmiljöer.

I nätverket deltagande forskare: docent **Jonas Frykman**.

Vid **Avdelningen för idéhistoria, Stockholms universitet**: studier av idéströmningar och föreställningar om kunskap och bildning, särskilt inom den svenska lärarkåren.

I nätverket deltagande forskare: fil. dr **Christer Skoglund**.

Vid **Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet**: lingvistiska (närmare bestämt språketnografiska) studier av interaktion i och utanför skolan. En tänkbar undersökning rör den informella språkinläringen i invandrartäta områden där eleverna lär sig ett slags svenska (s.k. "rinkebysvenska") av kamraterna snarare än av svenskläraren. En annan möjlighet är studier av förhållandet mellan det legitima och det illegitima elevspråket, dvs språket i klassrummet kontra språket på t.ex. rasterna.

I nätverket deltagande forskare: prof. **Kenneth Hyltenstam** och fil. dr **Christopher Stroud**, ev. i samarbete med fil. dr **Don Kulick**, socialantropolog och numer verksam vid Tema Barn i Linköping.

Vid **Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet**: studier av lärarrekrutering, lärarsocialisering, lärarprofessionalisering, "teacher thinking". Processtudier av ungdomars skolkarriärer.

I nätverket deltagande forskare: tf prof. **Sverker Lindblad** och docent **Ingrid Carlgren**.

Vid **Stockholms fritidsförvaltning och Socialhögskolan, Stockholms universitet**: utnyttjande av den fortlöpande insamlingen av material om ungdomars fritidsvanor och skolgång. Denna omfattande och ständigt växande källa av information om ungdomars livsvillkor borde användas av och samordnas med pågående skolforskning. Insamlingen gäller numer inte bara Stockholm utan även åtskilliga andra kommuner.

I nätverket deltagande forskare: **Ulf Blomdahl**, **Stig Elofsson**.

Vid **Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek** har chefsbibliotekarien Eva Trotzig utlovat fortlöpande bistånd med informatikertjänster och litteratursökningar inom relevanta områden.

Om uppläggnings- och tidsplanen

Inledningsvis kan samordningsansvaret och uppgiften att främja överblicken över relevanta forskningsområden förläggas till oss (HLS, Inst. f. pedagogik, Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi), men ett mer fördelat ansvar vore önskvärt.

En primär första uppgift är att inventera befintliga register och andra material, samt möjligheterna att påverka statistikgivare och statistikbeställare (här existerar samverkansmöjligheter mellan forskningen och Skolverket, som bedriver egen informationsinsamling och numer även har beställansvar för offentlig statistik rörande skolektorn).

Som ett led i arbetet med att omvandla denna skiss till en ansökan föreslås ett seminarium i januari 1993, till vilket de ovan nämnda forskarna inbjudes, tillsammans med doktorander som kan tänkas delta i arbetet. För anordnandet (förberedelse, resekostnader, efterarbete) av detta seminarium anhålles härmed om 15 tkr. (Ett annat alternativ är att Skolverket arrangerar en dylik sammankomst.)

Att nu presentera en arbets- och tidsplan vore att föregripa dessa diskussioner. Självfallet bör programmet präglas av långsiktighet, vilket förutsätter ett tidsperspektiv på åtminstone sex år.

Arbetets betydelse utanför forskarvärlden

På senare år har intresset ökat för forskning om elevers och lärares föreställningsvärldar och undervisningens och skolämnenas innehållsliga aspekter. Forskningen om de sociala och kulturella villkoren för verksamheten i skolan har inte alls utvecklats i samma takt. Här vill jag återvända till det inledande resonemanget om skolans kulturförmedlande funktion. Att skolans funktion är att förmedla kultur, kunskaper och färdigheter är utan tvivel den gängse vardagliga uppfattningen bland föräldrar eller lärare. Förutsatt att tillräckligt skarpa redskap och tillräckligt differentierade material används — de starkt aggregerade materialen och hänvisningarna till enkla bakgrundsfaktorer kunde möjligen tjäna som beslutsunderlag på de översta nivåerna i ett centraliserat skolsystem, men är av begränsat intresse för de i skolan verksamma och för medborgarna i allmänhet — kan forskning om skolan som kultur- och arbetsmiljö frambringa behövlig kunskap om de sociala och kulturella betingelser som befämjar eller hindrar att skolan fyller sitt kulturförmedlande uppdrag.